

Církevní správa v dlouhém 19. století cca 1790 – 1918

Církevní správa

Mgr. Petr Elbel, Ph.D.

Jaro 2024

Církevní správa ve dlouhém 19. století

Dvě rozdílné „epochy“; mezník = revoluce 1848

- po smrti Josefa II. pokračuje epocha osvícenského absolutismu, v církevní historiografii hovoříme o **(pozdním) josefinismu**
- rokem 1848 začíná proces pomalé demokratizace habsburské monarchie, který by zahájen březnovou revolucí 1848, regulován prvními rakouskými ústavami (Pillersdorfova provizorní ústava z dubna 1848, Oktrojovaná ústava Františka Josefa z března 1849) a poté přibržděný „bachovským“ absolutismem, aby se znovu rozvíjel od počátku 60. let 19. století
- **církevní správa v celém 19. století** – v době josefinismu stejně jako v době konstituční monarchie – **je ovšem silně propojena s rakouským státem** (toto propojení bylo zprvu dáno josefinismem, později spíše společným zájmem církve i státu brzdit liberalizaci společnosti)

Církevní správa v době pozdního josefinismu

- Leopold II. (1790-1792) i jeho syn František II. (1792-1835) převzali osvícenské reformy Josefa II., ale pokud jde o církev, v reformách dále nepokračovali a některá opatření dokonce zrušili

×

- francouzská revoluce, která vycházela z idejí liberálního osvícenství = ohrožení pro habsburský stát i pro církev
- František nutně potřebuje loajální a výkonný církevní aparát jako spojence proti liberalismu
- církev vidí v revoluci rovněž ohrožení a raději v područí státu spoléhá na jeho ochranu => většina biskupů, prelátů či profesorů teologie podporuje josefinismus, k němuž byli dříve mnozí církevní představitelé rezervovaní (k tomu ale přispívalo i to, že biskupové jmenováni císařem a papež je pouze potvrzoval)

Církevní správa v době pozdního josefinismu

Úpravy církevních reforem za Leopolda II.

- císař osobně hluboce ovlivněn osvícenstvím a febronianismem (ještě jako toskánský vévoda podporoval radikální synodu v Pistoji 1786, která se pokoušela v církvi zpochybnit papežský primát)
- přesto v praxi zastavil některé josefinské reformy, např. skončil proces rušení klášterů
- zrušil Josefem II. zřízené generální semináře a povolil biskupům znovu zřídit semináře biskupské – i ty však silně ovlivněny josefinismem

Církevní správa v době pozdního josefinismu

Další osudy církevních reforem za Františka II.

- císař sice vychován v duchu osvícenství, ale silně ovlivněn dlouhou konfrontací s francouzskou revolucí a napoleonskými válkami, které vedly k zániku Svaté říše římské (1806) a vážně ohrozily Rakouské císařství (vzniklo 1804)
- proto potřeboval silnou církev, která by měla možnost ovlivňovat veřejné mínění proti revolučním myšlenkám => např. znovu obnovoval církevní vyšší školství, které bylo za Josefa II. omezováno (obnovována piaristická filosofická studia, např. 1802 v Litomyšli, roku 1827 olomoucká univerzita...)

Církevní správa v době pozdního josefinismu

- po napoleonských válkách: **Metternichův absolutismus** (Clemens Lothar Metternich od 1809 ministr zahraničí a 1821 kancléř; o Metternichově absolutismu ovšem hovoříme v období od Vídeňského kongresu 1815 až do revoluce 1848)
- dochází k **částečnému usmíření rakouského císaře s papežem**, který požaduje přezkum reforem přijatých od roku 1780: **1819 jednání Františka II. s Piem VII. v Římě** => patrně v návaznosti na to skutečně dochází k revizi josefinismu
- po **obnově jezuitského řádu** Piem VII. (v roce 1814) bylo jezuitům umožněno od roku 1820 působit v rakouské Haliči, 1827 získali plnoprávné postavení
- 1820 byl **kongregaci redemptoristů** (zal. 1732 Alfonsem z Liguori, podle něj označováni také liguoristé) umožněn příchod do Rakouska (první řádový dům sice založen ve Vídni **sv. Klementem Maria Hofbauerem** již 1785, ale obratem byl Josefem II. zrušen); kongregace kladla důraz na pastorační, kazatelství, rozvoj zbožnosti věřících, zajišťovala duchovní péči v poutních místech = oblasti, které v josefinské církvi silně zanedbány, případně omezovány (poutě)

Církevní správa v době pozdního josefinismu

- 1837 do Prahy uvedena **kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského**; o jejich příchod se zasloužil profesor řečtiny a klasické literatury na pražské univerzitě, Alois Klar, zakladatel a první ředitel Ústavu pro slepce (=>), resp. již jeho syn Pavel Alois Klar; boromejky se nejprve věnovaly péči o slepce v Klarově ústavu, posléze si zřídily nemocnici pod Petřínem a rozšířily se na další místa českých zemí i monarchie (např. do Vídně)

Kláster Boromejek s kostelem Sv. Rodiny v Praze Řepích (zal. 1859) sloužil původně jako domov pro výchovu sirotků (↙); a řádová nemocnice v Praze pod Petřínem (↘) (zal. 1851)

Významní biskupové josefinské doby

Obhájci josefinismu v 1. polovině 19. století = státu loajální biskupové, kteří nelibě nesli obnovu řeholního života či autonomii řádů; ideální josefinský biskup = zástupce vídeňského dvora v dané diecézi; ideální josefinský farář = státní úředník (vedení matriky, dohled nad školou...)

Arcivévoda Rudolf Jan, olomoucký arcibiskup a kardinál (1819-1831)

- bratr císaře Františka II.
- je znám díky podpoře Beethovena (Missa solemnis D-dur složena pro Rudolfa Jana) a díky rozvoji průmyslu na statcích olomouckého arcibiskupství (uhelné doly, 1828 Rudolfova huť), 1827 se podílel také na obnově olomoucké univerzity
- menší pozornost věnoval péči o duchovní správu diecéze

Významní biskupové josefinské doby

Vincenc Eduard Milde (=>) litoměřický biskup (1823-1832) a vídeňský arcibiskup (1832-1853)

= jedna z nejvýraznějších osobností pozdního josefinismu

- v Litoměřicích nastoupil po vynucené abdikaci **Josefa Františka Hurdálka** (1815-1822) = vlastenec, stoupenec liberálního osvícenství, podporovatel Bernarda Bolzana a jeho žáků, kteří působili na litoměřickém semináři (např. pastorální teolog Vincenc Zahradník); od roku 1820 konflikt s císařem a s dvorským farářem Jakubem Frintem (= šedá eminence Františkovy církevní politiky)

Významní biskupové josefinské doby

- po Hurdálově abdikaci měl o litoměřický stolec zájem i samotný Jakub Frint × František I. upřednostnil umírněnějšího Mildeho
- Milde měl v litoměřické diecézi vymýtit vlivy liberálních osvícenců a v diecézi obnovit ducha státu loajální josefinské církve
- jeho působení však nakonec nebylo nikterak radikální; ve správě diecéze v mnohém navázal na činnost svého předchůdce; v semináři sice nahradil Bolzanisty, ale nikoliv etnické Čechy
- 1831 byl vybrán jako kandidát na vídeňský stolec, nastoupil 1832
- během svého působení ve Vídni se podílel na jednáních s kurií, nicméně zastával pozice josefinismu, byl ještě konzervativnější než císař František; za slabé vlády císaře Ferdinanda (1835-1848) pokračoval ve stejném kurzu
- po březnové revoluci 1848 se Milde stáhl do ústraní, v jednáních o postavení církve se nechal zastoupit salcburským arcibiskupem Bedřichem Schwarzenbergem

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

Revoluce 1848

=> nutně řešeno také postavení (státní) církve

Paradoxně: navzdory odporu státu vůči jezuitům a redemptoristům se oba řády sblížily s vídeňským dvorem a v době revoluce byly považovány za jeho opory => vyhnání ze svých domů ve Vídni a Štýrském Hradci. Kancléř, ministr vnitra a nakonec ministerský předseda Franz von Pillersdorf dočasně zakázal činnost obou řádů v Rakousku.

Za opory starého režimu dále platili arcibiskupové, biskupové a další preláti.

×

Nižší duchovenstvo částečně na straně revoluce, od níž očekávalo liberalizaci jak rakouského státu, tak i státní církve.

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

V Čechách: nižší duchovenstvo dost silně podporovalo konstituci, kterou umírněně podporoval i pražský arcibiskup **Alois Josef svob. pán Schrenck z Notzingu (1838-1849)** (→)

Vyslání deputace z revoluční Prahy (shromáždění ve Svatováclavských lázních) do Vídně <=> Schrenck sloužil slavnostní bohoslužbu na Václavském náměstí a zveřejnil pastýřský list, v němž podpořil myšlenku konstituce.

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

V průběhu jednání o konstituci (**ústavodárný sněm ve Vídni** a posléze v **Kroměříži**): duchovenstvo aktivní, požadavek nezávislosti církví na státu, zejména pokud jde o obsazování církevních úřadů a publikaci papežských nařízení.

Oktrojovaná březnová ústava 1849: císař František Josef vyhlásil vlastní ústavu, připravenou ministerským předsedou Felixem Schwarzenbergem a ministrem vnitra Františkem ze Stadionu (proto též Stadionova ústava) a ukončil kroměřížský sněm.

Paralelně s ústavou byl vydán patent garantující základní občanská práva; zde také právo státem uznaných církví vykonávat své náboženské obřady, řídit samostatně své vnitřní záležitosti a držet majetek a fondy určené k vykonávání kultu, výuky a charitativní činnosti.

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

Následně od dubna do června 1849 zasedala nově ustavená **rakouská biskupská konference ve Vídni** (= od 1. poloviny 19. století korporace sdružující všechny sídelní i pomocné biskupy v rámci jednoho státu, v tomto případě Rakouského císařství). Zde měly být základní články ústavy rozpracovány a měly být připraveny nové zákony.

18. a 23. dubna 1850: císařské patenty upravující postavení církve, zejména zrušeno *placetum regium*, biskupové mohou řídit svou diecézi a mohou přímo komunikovat s Římem – bez prostřednictví státu.

31. 12. 1851: Silvestrovské patenty ukončily platnost březnové ústavy a zahájily éru **neoabsolutismu** (též Bachova absolutismu dle ministra vnitra Alexandra Bacha). Ač se forma a fungování státu změnily, některá občanská práva zůstala zachována – mj. i svoboda náboženství a nezávislost uznaných církví.

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

Uprostřed Bachova absolutismu: 18. srpna 1855 císař František Josef a papež Pius IX. uzavřeli **konkordát mezi Rakouským císařstvím a Svatým stolcem**, který zajistil katolické církvi v monarchii již dlouho nevídanou svobodu a vliv, čímž ale zrušeno mnoho modernizačních výdobytků josefinismu (např. manželské právo včetně rozvodů – znovu plně v kompetenci církve, čímž opět platila velmi přísná kanonicko-právní úprava; školství z velké části předáno do péče církvi).

Neoabsolutistická monarchie tedy rezignovala na jeden z pilířů osvícenského absolutismu – kontrolu státu nad církví, za což však získala v církvi mocného spojence při obraně konzervativních hodnot proti „nebezpečí“ liberalismu.

Klíčovou osobností stojící za uzavřením konkordátu z roku 1855 byl vídeňský arcibiskup **Joseph Othmar von Rauscher** (1853-1875; od 1855 kardinál) (←); v politické oblasti Alexander von Bach (→)

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

Krise a pád Bachova absolutismu po bitvě u Solferina (1859) ⇔ kritický pohled liberálů na postavení a moc katolické církve v Rakouském císařství.

Postupně přijímány zákony, které byly v rozporu s duchem konkordátu, anebo jej částečně omezovaly:

Protestantský patent 1861

- zaručuje rovnoprávnost protestantských náboženství s katolickým = výrazný posun oproti tolerančnímu patentu z roku 1781
- patent se sice konkordátu přímo nedotýká, ale tím, že přiznává protestantům srovnatelná práva, pochopitelně narušuje privilegované postavení katolické církve v monarchii

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

Květnový zákon 1868

- školství vyňato z církevní kontroly, omezena výuka náboženství (max. dvě hodiny týdně a dle konfese)

Manželský zákon 1868

- oblast manželského práva opět vyjmuta ze sféry církevního práva a upravena státním manželským právem

1870: vypovězení konkordátu

- formální zdůvodnění = **První vatikánský koncil 1869/70**, kde vyhlášeno **dogma o papežské neomylnosti** => krize katolické církve (mj. vznik starokatolické církve), vídeňská vláda argumentovala tím, že došlo k podstatné změně smluvního partnera

Květnové zákony 1874

- církve opět silně postavena pod státní dozor, v mnoha ohledech obdoba josefinismu => rakouská církev ovšem zůstává oporou rakouského státu až do jeho konce v roce 1918

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

Reakce rakouské biskupské konference na květnové zákony:

- pasivní postoj kardinála Rauschera – podřídil se
- odpor lineckého biskupa **Franze Josepha Rudigiera**, který významně podporován některými českými biskupy, zejména českobudějovickým biskupem **Janem Valeriánem Jirsíkem**

Reakce papeže Pia IX.:

- po květnových zákonech zvažoval exkomunikaci císaře Františka Josefa, nakonec zvítězil pragmatický přístup

Navenek: Rakouský stát a církev úzce spolupracují (**austrokatolicismus**)

× ve skutečnosti: značné napětí mezi liberalizujícím se státem a církví

Významní biskupové 2. poloviny 19. a počátku 20. století

Biskupové jmenováni císařem, kterému to papež povolil svým privilegiem. Obvykle z německých šlechtických rodin; pokud Češi, tak museli být loyální vůči monarchii a jejímu pojetí role církve.

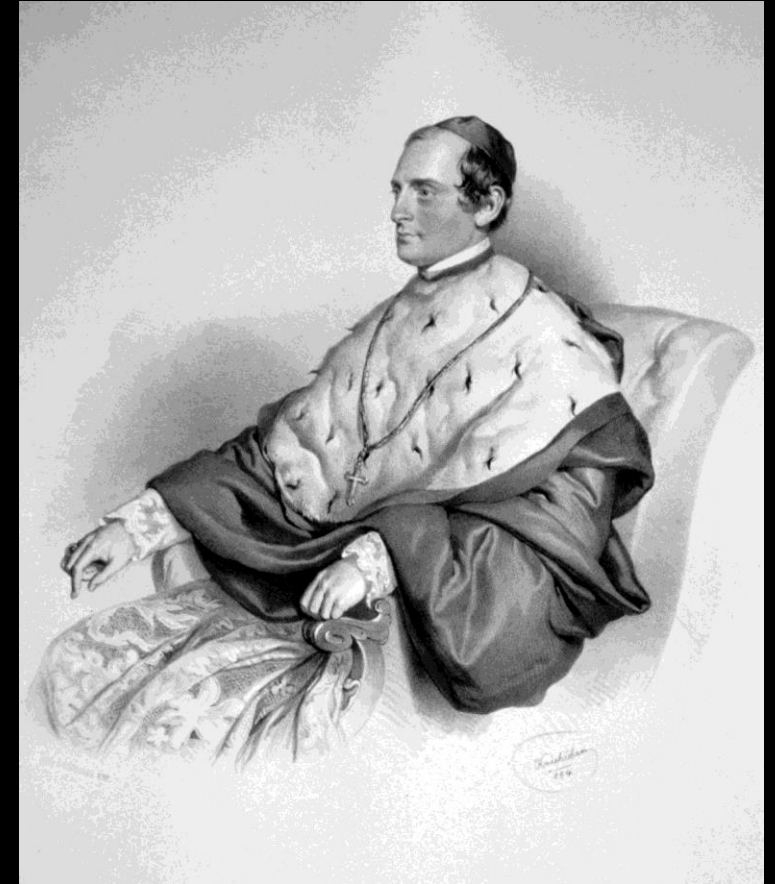
Typický představitel = **Bedřich ze Schwarzenbergu**, pův. arcibiskup salcburský (1835-1850), poté arcibiskup pražský (1850-1885), od 1842 též kardinál, bratr ministerského předsedy Felixe ze Schwarzenbergu; přes loyaltitu k monarchii byl také českým zemským vlastencem, např. inicioval dostavbu katedrály sv. Víta

Významní biskupové 2. poloviny 19. a počátku 20. století

Bedřich Egon z Fürstenbergu, arcibiskup olomoucký (1853-1892), od 1879 kardinál

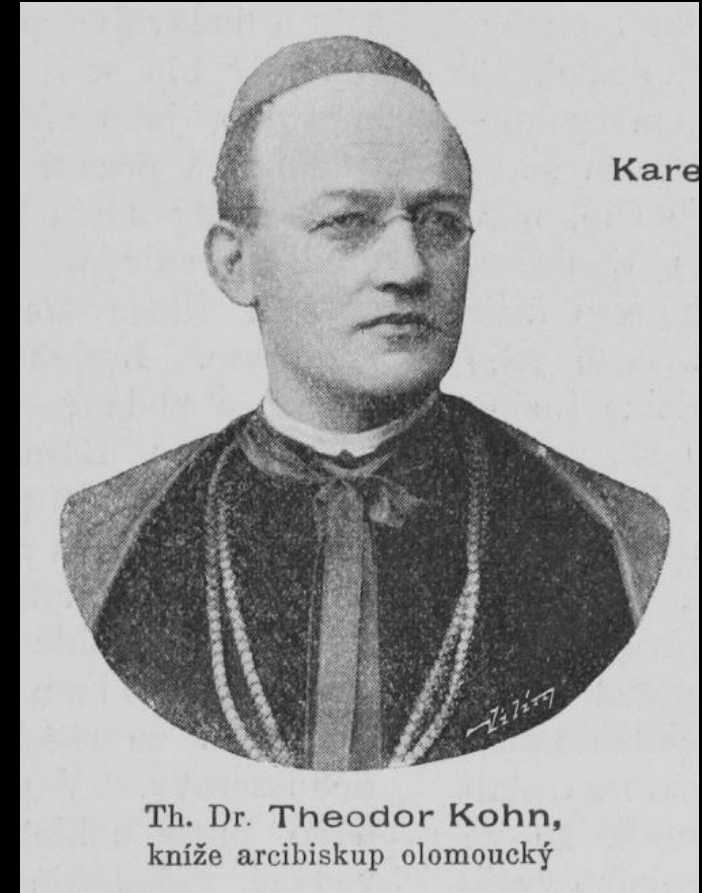
- také on se hlásil k zemskému patriotismu, tj. moravskému; v jeho rámci podporoval kult slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje (inicialoval přesun svátku na 5. červenec – do blízkosti svátku Jana Husa)
- novogotická přestavba katedrály sv. Václava v Olomouci

Významní biskupové 2. poloviny 19. a počátku 20. století

Theodor Kohn, olomoucký arcibiskup (1892-1904)

- první olomoucký arcibiskup, který nebyl šlechtického původu; národnostně byl Čech, rodina však měla židovské kořeny (děd byl pokřtěn)
- působil jako sekretář kardinála Fürstenberga a ve stáří jej často zastupoval
- během svého působení spory s vídeňským dvorem, liberály i s velkou částí svého kléru (byla mu vyčítána arogance a zbytečné osobní spory); 1904 papežem dotlačen k rezignaci

Významní biskupové 2. poloviny 19. a počátku 20. století

Jan Valerián Jirsík, biskup českobudějovický (1851-1893)

- výjimečná osobnost mezi českými biskupy, mj. silný vlastenec
- důsledně se věnoval duchovní správě – provedl hned tři (!) **vizitace** všech farností diecéze
- podporoval lidové misie, vznik náboženských spolků
- v Českých Budějovicích 1868 založil **české gymnázium** i **českou dívčí školu**
- založil také diecézní ústav pro hluchoněmé

Významní biskupové 2. poloviny 19. a počátku 20. století

Eduard Brynych, královéhradecký biskup
(1892-1902)

- podpora katolických spolků: i v prostředí katolické církve se ve 2. polovině 19. století významně rozvíjel spolkový život (spolky kněží, zejména však spolky věřících – činnost náboženská, vzdělávací, kulturní, charitativní...) => v Hradci založil katolický spolkový dům Adalbertinum
- rozsáhlá kazatelská, pastorální a literární činnost
- ve správě diecéze spory s německým farním duchovenstvem (Trutnovsko, Orlické hory)

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

Farní duchovenstvo

- zejména v Čechách farní klérus důležitým podporovatelem národního cítění
- často spíše vlažnější přístup k náboženským záležitostem, potíže s celibátem, krize víry tváří v tvář rozvoji vědy a liberalismu; biskupové tomu začínají čelit organizováním **kněžských duchovních cvičení** (tzv. exercicie a rekolekce), případně **činností lidových misií**, realizovaných zpravidla řádem redemptoristů (viz tzv. misijní kříže stavěné na památku misií; misijní kříž v Praze – Petrovicích =>)

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

Charitativní činnost = v průběhu 19. století jedna z hlavních činností církve mimo vlastní náboženský kult

- dětské opatrovny, sirotčince, útulky a jesla
- domovy pro staré a sociálně slabé – chudobince, chorobince
- ústavy pro tělesně i mentálně postižené
- ústavy pro mravně zkaženou mládež
- nemocnice
- ozdravovny
- koleje pro vysokoškolské studenty, chlapecké semináře pro gymnazisty
- charitativní spolky

Církevní správa v českých zemích 1848-1918

Zakládání či provozování charitativních zařízení ⇔ významný podíl řádů, jak tradičních, tak zejména novějších kongregací

Vedle boromejek Hospitálský řád sv. Jana z Boha (milosrdní bratři), Řád sv. Alžběty (alžbětinky), Kongregace milosrdných sester sv. Vincence z Pauly (vincentky) a další.

Klášteř a nemocnice sv. Alžběty na Novém Městě pražském =>

